

Individualisering in de sport

De calculerende burger als bedreiging voor de sportvereniging?

Samenvatting

Nota's van sportorganisaties en overheden bevatten vaak vooronderstellingen over het verschijnsel 'individualisering in de sport'. Die duiden op een cultuurpessimisme over collectiviteiten (sportverenigingen) en solidariteit (vrijwilligerswerk). Vier vooronderstellingen worden getoetst. Sportverenigingen staan niet onder druk en van solitaire sportbeoefening is geen sprake; wel wordt de binding van de leden met het team losser. De ontwikkeling van het aantal vrijwilligers vertoont geen eenduidig beeld.

1. Inleiding

Een begrip dat de laatste jaren is uitgegroeid tot een van de grootste gemeenplaatsen in het maatschappelijk debat, is 'individualisering'. Rondom dit begrip heerst grote verwarring, zowel in conceptuele als empirische zin. Volgens Bussemaker (1993, 11) is 'individualisering' een bijna vanzelfsprekend begrip geworden dat geen nadere uitleg behoeft. Toch worden er volgens haar nogal ongelijksoortige zaken mee bedoeld: toenemende zelfstandigheid van burgers, egoïsme, gelijke rechten, solidariteit, zelfontplooiing, eenzaamheid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) het gebruik van deze term omschrijft als 'bijna bezwaarlijk' (SCP 1994, 34).

De verwarring in empirisch opzicht blijkt bij voorbeeld uit de wijdverbreide gedachte dat mensen zich – als gevolg van een proces van individualisering – minder zouden willen binden dan vroeger. Die gedachte berust op een misverstand: bijna alle 18-jarigen willen ooit samenwonen of trouwen, negen van de tien vrouwen verwachten ooit moeder te worden en van de eenoudergezinnen woont 80 procent na

A.G.P. Strijp

was beleidsmedewerker van de directie Sportzaken van het ministerie van VWS. Thans is hij werkzaam bij het ministerie van Financiën. Adres: Rustenburgh 32, 1111 VE Diemen.

vijf jaar weer in gezinsverband met een nieuwe partner (Latten 1995, 2-4 en Giesen 1995). Ook het in politieke kringen populaire credo van 'de calculerende burger' ontbeert empirische steun. In een onderzoek naar waardenoriëntaties namen Ester en Halman (1995, 6) het zogeheten 'consumentistisch ethos' onder de loep. Dat ethos duidt op een gedachteloze consumptie van materiële goederen en een vrijblijvende houding ten aanzien van vriendschappen, relaties en overheidsvoorzieningen. Ester en Halman troffen onvoldoende empirische basis voor de generalisatie van een dergelijk ethos.

Een sector die als symptomatisch mag worden gezien voor deze verwarring, is de sport. Beleidsnota's van overheden en sportorganisaties bevatten regelmatig passages als 'sportorganisaties en overheden moeten inspelen op de trend van individualisering'. Vrijwel nooit wordt aangegeven wat onder de aanduiding 'individualisering in de sport' moet worden verstaan.

2. Probleemstelling en beleidsrelevantie

Bij nadere beschouwing blijkt dat achter die aanduiding een complex van vooronderstellingen schuilt. Die vooronderstellingen worden afzonderlijk dan wel in combinatie gehanteerd; zij duiden alle op een cultuurpessimistische opvatting over collectiviteiten en solidariteit in de sport. De volgende vier vooronderstellingen worden regelmatig aangetroffen in beleidsnota's.

1. Mensen sluiten zich tegenwoordig in *mindere mate bij verenigingen aan*; ook sportverenigingen zouden daar onder lijden ten gunste van niet-georganiseerde sportbeoefening.

2. Er vindt een *verschuiving* plaats van de beoefening van *team- naar individuele sporten*. Individuele sporten kunnen los van anderen beoefend worden, waardoor sporten in toenemende mate een solitaire bezigheid wordt.
3. Het aantal *vrijwilligers* in sportverenigingen neemt af.
4. Als gevolg van deze verschillende ontwikkelingen zou de *sportvereniging als sociaal bolwerk* onder druk staan.

In dit artikel zullen deze vier vooronderstellingen worden getoetst; de vraag is in hoeverre zij kunnen bogen op voldoende empirische ondersteuning. Die vraag is vanuit twee gezichtspunten relevant. In de eerste plaats wordt met de vooronderstellingen het bestaansrecht van sportverenigingen ter discussie gesteld. Daarmee is de organisatorische infrastructuur van de sport aan de orde. Die infrastructuur bestaat uit drie partijen. In de eerste plaats de *sportorganisaties* (bestaande uit sportverenigingen, op landelijk niveau gebundeld in sportbonden); in de tweede plaats de *overheden* (waarvan de gemeenten met de aanleg en instandhouding van sportaccommodaties het nadrukkelijkst aanwezig zijn) en in de derde plaats de *commerciële aanbieders* (zoals sportscholen en fitnesscentra). Als in dit krachtenveld één partij wegvalt of een minder prominente rol gaat spelen, dan is de vraag hoe de andere hierop zullen reageren. Zeker in een tijd waarin gemeenten volop kerntakendiscussies voeren, is die vraag beleidsmatig interessant (bij voorbeeld met het oog op de betaalbaarheid van sportbeoefening).

De toetsing van de vooronderstellingen is ook vanuit een ander gezichtspunt de moeite waard. In Nederland zijn talrijke sportaccommodaties voor teamsporten; zo zijn er alleen al 7300 voetbal- en 1000 hockeystrelen (CBS 1992d, 6). Deze strelen vertegenwoordigen een groot financieel belang: de kosten voor onderhoud van een voetbalveld bij voorbeeld bedragen ongeveer tienduizend gulden op jaarbasis. Bij een verschuiving van team- naar individuele sporten (de tweede vooronderstelling) zal deze infrastructuur voor een deel overbodig worden. In plaats daarvan zal een grote behoefte ontstaan aan voorzieningen voor individuele sporten, bij voorbeeld tennis- en golfbanen. Hoewel de exploitatie van dergelijke voorzieningen vaak door particulie-

ren wordt verzorgd, vergen zij doorgaans méér ruimte dan sportaccommodaties voor teamsporten. Een verschuiving van team- naar individuele sporten impliceert voor gemeenten dan ook een gunstig financieel, maar een ongunstig ruimtelijk perspectief.

Gesteld dat de vier vooronderstellingen op een forse empirische ondersteuning zouden mogen rekenen, dan is het volgende toekomstbeeld niet ondenkbeeldig.

In 2030 ontmoeten sporters elkaar in eerste instantie op de elektronische snelweg. De rol van de sportvereniging is uitgespeeld. Via Internet kan op elk gewenst tijdstip met elke geïnteresseerde een afspraak worden gemaakt voor een uurtje sporten. In het commerciële Centrum voor Individuele Sporten maakt men vluchtig kennis met elkaar; na afloop neemt men even vluchtig afscheid. Alleen de foto's aan de muur herinneren nog aan de vrijwilligers met bardiensten in de kantine.

De opbouw van dit artikel is als volgt. Allereerst zal een algemeen concept van individualisering worden besproken (par. 3). Met gebruikmaking van dat concept zullen de vier genoemde vooronderstellingen aan een empirische analyse worden onderworpen (par. 4 t/m 7). Na de belangrijkste conclusies op een rij te hebben gezet (par. 8), wordt tot slot een aantal overwegingen genoemd voor het door sportorganisaties en overheden te voeren beleid (par. 9).

3. Het begrip 'individualisering'

Een bruikbaar concept voor analyses rondom individualisering is geleverd door Jakson en De Beer (1994). Zij onderscheiden drie betekenissen van individualisering. Bij één betekenis wordt het begrip in descriptieve, bij de twee andere in normatieve zin gebruikt. Het descriptieve gebruik duidt op de demografische ontwikkeling van de huishoudensverdeling. Individualisering verwijst dan naar een historische fase waarin een overgang plaatsvindt van het gezin naar het individu als basiseenheid van de samenleving. Het traditionele kerngezin (bestaande uit een door het huwelijk verbonden man en vrouw met afhankelijke kinderen) verliest daarmee

zijn dominante positie in de samenleving. Deze overgang gaat gepaard met een grotere diversiteit aan primaire leefvormen, een toenemende frequentie van het alleen-staan en een toenemende symmetrie van rollen tussen man en vrouw binnen het gezin (zie ook SCP 1994, 34-39, 613-614).

De tweede en derde door Jakson en De Beer onderscheiden betekenis vertonen onderlinge verwantschap en duiden beide op een normatief gebruik van het begrip 'individualisering'. De tweede betekenis verwijst naar het verschijnsel dat burgers zich losmaken van de knellende banden en dwingende regels van instituties als kerk, familie, wijk of dorp, vakbond en politieke partij. Jakson en De Beer gebruiken voor dit verschijnsel de term 'emancipatie'. Emancipatie is het streven naar gelijke en gelijkwaardige participatie aan de samenleving, vooral in sociaal-economisch en cultureel opzicht (Jansweijer 1987, 11-13). Die emancipatie kan op verschillende manieren gewaardeerd worden. Jakson en De Beer staan er positief tegenover, Adriaansens en Zijdeveld (1981) zijn exponenten van een stroming met een negatieve waardering. Volgens die stroming functioneerden sociale instituties tot voor kort als intermediaire netwerken tussen overheid en burger. Deze instituties zijn aan erosie onderhevig, waardoor de burger verzeild is geraakt in onderhandelingsprocessen met de overheid. De inzet daarbij is een maximalisatie van rechten en een minimalisatie van plichten.

Daarmee zijn we aangekomen bij de derde betekenis van individualisering volgens Jakson en De Beer: het al dan niet ontbreken van solidariteit tussen burgers. Volgens Zijdeveld (1983, 90-116) wordt de moderne samenleving gekenmerkt door oppervlakkigheid en morele vrijblijvendheid. Moderne individuen hebben gemakkelijk uitwisselbare sociale relaties, waardoor zij geen hechte, emotionele banden kunnen ervaren. Er zijn ook tegenstanders van deze zogeheten 'atomiseringsgedachte'. Volgens Jansweijer (1987, 7-27) worden de banden met de kleinere sociale omgeving als kerk, buurt of gezin vervangen door die met grotere organisaties zoals de arbeidsmarkt, verzekeraars of de staat. Daarmee treedt een element van collectivisering in en worden de bindingen niet lossen, doch functioneler van karakter. Ook de eerder aangehaalde Ester en Halman (1995)

kunnen – maar dan op empirische gronden – tot de tegenstanders van de atomiseringsgedachte gerekend worden.

In het vervolg van dit artikel zullen deze drie betekenissen van het begrip 'individualisering' gebruikt worden bij de toetsing van de eerdergenoemde vooronderstellingen.

4. Georganiseerd sporten of juist ongebonden?

De eerste vooronderstelling luidt dat mensen zich tegenwoordig in mindere mate bij verenigingen aansluiten; ook sportverenigingen zouden daar onderlijden ten gunste van niet-georganiseerde sportbeoefening.

Deze vooronderstelling vindt haar oorsprong in de huishoudensverduunning, de eerste betekenis van het begrip 'individualisering'. Als gevolg van de huishoudensverduunning heeft het gezin als 'orkestrator' van de tijdsindeling aan belang ingeboet (Knulst 1992b, 16). Het gezinsrooster moet concurreren met de agendering van activiteiten die gezinsleden afzonderlijk met vrienden en collega's overeenkomen. Versterkt door de techniek zijn er steeds meer mogelijkheden voor een invulling van vrije uren, onafhankelijk van het tijdsrooster van anderen. Dit fenomeen wordt 'zelfbediening' genoemd: de consument stelt zelf zijn vrijetijdspakket samen (zie ook SCP 1994, 423-424). Volgens Knulst (1992b, 20) is de hedendaagse vrijetijdsbesteder voor veel genoegens te porren, mits deze geen bindingen scheppen.

4.1 Lidmaatschap van verenigingen – Als mensen geen bindingen willen aangaan, dan is de vraag gerechtvaardigd of zij nog wel lid willen worden van verenigingen. De meeste verenigingen behoren tot de categorie 'vrijwillige organisaties'. Vrijwillige organisaties zijn maatschappelijke verbanden die niet tot de staat behoren en waarvan de kern niet in de individuele levenssfeer of de formele economie ligt; bovendien zijn vrijwillige organisaties niet primair gericht op materiële belangen of gekoppeld aan primaire bindingen zoals familie of religie (SCP 1994, 582). Tussen 1980 en 1993 heeft zich de sterkste groei voorgedaan bij de vrijwillige organisaties voor 'nieuwe thema's'. Tot die thema's behoren morele kwesties (zoals abortus en euthanasie), gezond-

heid, natuur en milieu en internationale solidariteit (Derde Wereld, mensenrechten en vluchtelingen). Die groei bedroeg gemiddeld maar liefst 270%. Een bescheidener groei heeft zich voorgedaan bij de omroep- en consumentenorganisaties (ongeveer 30%). Een stijging kenden ook de organisaties voor werkgevers en zelfstandigen (5%) en werknemers (2%). De vrouwenorganisaties (-17%) en de politieke partijen (-32%) hebben met een daling te maken gehad (SCP 1994, 582-585).

4.2 *Lidmaatschap van sportorganisaties* – Hoe past de ontwikkeling van het ledental van sportverenigingen en sportbonden in dit geheel? Tussen 1980 en 1993 bedroeg de gemiddelde groei 17% (NSF 1991 en NOC*NSF).¹ De sportorganisaties nemen

daarmee een positie in tussen enerzijds de omroep- en consumentenorganisaties en anderzijds de organisaties voor werkgevers en zelfstandigen. Ook bij een verbreding van het tijdsperspectief blijkt een voortdurende groei van het ledental van sportorganisaties. Tabel 1 laat zien dat die groei zelfs groter is dan die van de bevolking (zie ook NSF 1991, 23-25). Voorts blijkt dat de sterkste groei zich heeft voorgedaan in de jaren zeventig.

4.3 *Sportbeoefening buiten de vereniging* – De vraag is vervolgens hoe deze toenemende organisatiegraad zich verhoudt tot de ontwikkeling van de sportbeoefening buiten de sportvereniging. Tabel 2 – ontleend aan een longitudinaal onderzoek – geeft hiervoor een indicatie.³

Tabel 1: Ledental van sportbonden (x 1 000) afgezet tegen de omvang van de Nederlandse bevolking (x 1 000)*

	1963	1969	1980	1990	1994
Leden bonden	1565,4	1980,1	3767,3	4178,3	4431,0
Bevolking	12042,0	12957,6	14208,6	15010,5	15422,8
Organisatiegraad	13,0%	15,3%	26,5%	27,8%	28,7%

(Bron: NOC*NSF en CBS Sector Bevolking)

* De registratie van NOC*NSF begon in 1963 en vond in de beginperiode één maal in de drie jaren plaats; vandaar dat 1969 als referentiejaar voorkomt en niet 1970 als begin van een nieuw decennium.

Tabel 2: De vorm waarin men sport heeft beoefend (in percentages en in absolute aantallen ondervraagde personen uit de bevolking in de leeftijd van 15 tot 75 jaar)

	1978	1984	1990
Deed niets	38	25	25
Uitsluitend recreatiesport ongeorganiseerd	30	34	31
Uitsluitend recreatiesport ook georganiseerd	13	18	20
Wedstrijdsport en mogelijk ook recreatiesport	19	23	24
Totaal aantal (=100%)	1010	827	579

(Prinssen en Kropman, 1992, 17)*

* Het betreft een longitudinaal onderzoek met meetmomenten op de drie genoemde jaren. In dit onderzoek wordt iemand als 'sporter' beschouwd als zij/hij buiten de vakanties om 12 keer of meer vrijwillig een sportieve activiteit heeft beoefend.

In tabel 2 correspondeert 'ongeorganiseerde recreatiesport' met sportbeoefening buiten de sportvereniging. Wedstrijdsport vindt per definitie in de vereniging plaats; 'georganiseerde recreatiesport' kan door zowel verenigingen, gemeenten als commerciële instellingen worden aangeboden.

Hoewel de ongeorganiseerde recreatiesport de laatste jaren afneemt, blijkt deze verschijningsvorm in elk meetjaar groter dan de twee overige modaliteiten van sportbeoefening. In het onderzoek van Prinssen en Kropman zijn geen cijfers over eerdere jaren beschikbaar. Waarschijnlijk gelden de in tabel 2 weergegeven verhoudingen voor een groot deel van de jaren zeventig. In de vroege jaren zeventig immers gingen acties van start ter stimulering van de recreatiesport (zoals de actie 'Trim u fit' in 1970 en de actie 'Sportreal' in 1975). In de jaren zestig was recreatiesport een betrekkelijk onbekend fenomeen en domineerde de wedstrijdsport.

4.4 Conclusie – De eerste vooronderstelling kan slechts ten dele op empirische steun rekenen: alleen vrouwenorganisaties en politieke partijen hebben met een vermindering van de organisatiegraad te kampen. Het aantal lidmaatschappen van sportverenigingen neemt nog steeds toe. Die groei kent de sportbeoefening buiten verenigingsverband sinds de tweede helft van de jaren tachtig niet meer; in omvang echter overtreft die nog altijd de sportbeoefening in de sportvereniging. De ene vorm van sportbeoefening komt dus niet in de plaats van de andere; veeleer is sprake van een 'parallel circuit' (Vanreusel 1992, 3).

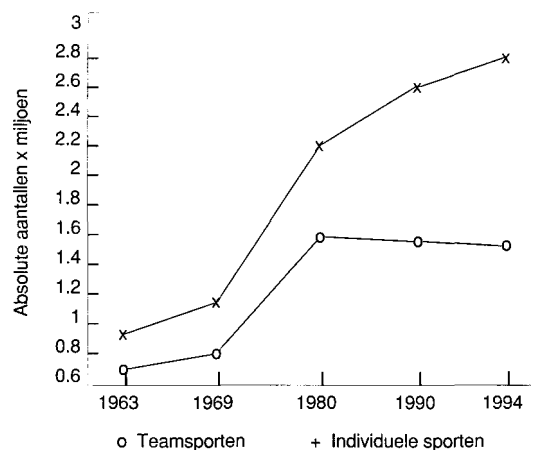
5. Individuele of teamsporten?

Kiezen sporters tegenwoordig – in welk organisatorisch verband dan ook – voor individuele sporten en keren zij teamsporten massaal de rug toe? Deze vooronderstelling wordt getoetst, zowel voor de sportbeoefening in de sportvereniging als daarbuiten. Aan die toetsing gaat een definitievraagstuk vooraf.

5.1 Definitie – Wat moet onder 'individuele takken van sport' worden verstaan? De relevantie van die vraag kan met twee voorbeelden worden geïllustreerd. Roeien en wielrennen kunnen zowel indivi-

dueel als in teamverband worden beoefend: behoren deze sporten nu tot de ene of de andere categorie? Tennis wordt vaak een individuele tak van sport genoemd, terwijl de beoefening ten minste één tegen-speler vereist. Van Bottenburg (1992, 18) heeft het begrip 'teamsporten' gedefinieerd als '*sporten die in wedstrijdverband uitsluitend kunnen worden beoefend door tegenstanders die uit meer dan twee spelers bestaan*'. Bij die definitie worden American football, base- en softball, basketbal, cricket, handbal, hockey, kaatsen, korfbal, rugby, touwtrekken, voetbal, volleybal en ijshockey tot de teamsporten gerekend; alle andere takken van sport zijn dus individuele takken van sport.

5.2 In verenigingsverband – Hoe heeft de beoefening van de individuele en teamsporten in verenigingsverband zich ontwikkeld? Tabel 3 bevat zowel de absolute aantallen als de relatieve aandelen van de sporten die op de grootste schaal beoefend worden. De relatieve aandelen worden verkregen door het ledental van een sportbond in enig jaar te delen door het totaal van de bij de sportkoepelorganisatie NOC*NSF aangesloten leden. Door een vergelijking van de relatieve aandelen kan een beeld verkregen worden van de populariteit van sporten.

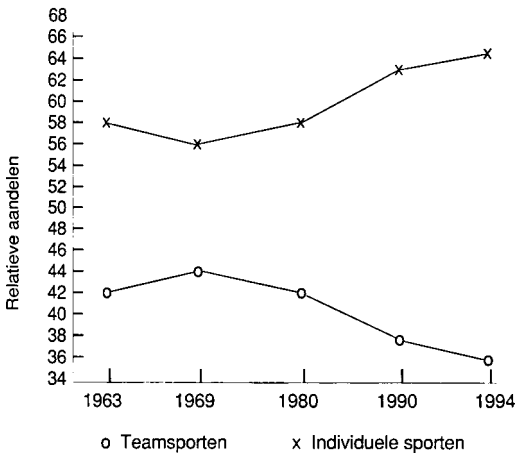
Figuur 1: Aantallen leden in absolute aantallen x miljoen

Tabel 3: Aantal leden in absolute aantallen (x 1 000) en in relatief aandeel van het totaal aantal sporters*

	1963	1969	1980	1990	1994
<i>Teamsporten</i>					
Basketbal	5,7 0,4%	10,4 0,5%	37,0 1,0%	43,9 1,1%	49 1,1%
Handbal	37,6 2,4%	51,5 2,6%	100,6 2,7%	73,5 1,8%	63,1 1,4%
Hockey	35,1 2,2%	46,1 2,3%	101,6 2,7%	128,0 3,1%	128,7 2,9%
Korfbal	40,9 2,6%	56,2 2,8%	105,4 2,8%	96,0 2,3%	92,5 2,1%
Voetbal	487,5 31,1%	618,9 31,3%	1051,5 27,9%	990,2 23,7%	996,8 22,5%
Volleybal	28,8 1,8%	50,1 2,5%	138,7 3,7%	164,1 3,9%	153,0 3,5%
Overige teamsporten	25,6 1,6%	32,8 1,7%	47,3 1,3%	63,0 1,5%	64,6 1,5%
Totaal teamsporten	661,2 42,2%	866,0 43,7%	1582,1 42,0%	1558,7 37,3%	1547,7 34,9%
<i>Individuele sporten</i>					
Gymnastiek	277,5 17,7%	319,7 16,1%	454,5 12,1%	350,2 8,4%	322,4 7,3%
Paardesport	7,2 0,5%	13,6 0,7%	48,0 1,3%	50,3 1,2%	118,4 2,7%
Schaatsen	187,5 12,0%	182,1 9,2%	139,0 3,7%	139,0 3,3%	148,4 3,4%
Skiën	3,1 0,2%	5,9 0,3%	63,4 1,7%	153,7 3,7%	160,8 3,6%
Tennis	59,9 3,8%	101,2 5,1%	468,0 12,4%	687,2 16,5%	743,5 16,8%
Zwemmen	72,8 4,7%	98,5 5,0%	162,9 4,3%	163,2 3,9%	163,7 3,7%
Overige indiv. sporten	296,2 18,9%	393,1 19,9%	849,4 22,6%	1076,0 25,8%	1226,1 27,7%
Totaal indiv. sporten	904,2 57,8%	1114,1 56,3%	2185,2 58,0%	2619,6 62,7%	2883,3 65,1%
Leden NOC*NSF (= 100%)	1565,4	1980,1	3767,3	4178,3	4431,0

(Bron: NSF 1991 en NOC*NSF)

* De cijfers zijn geregistreerd op 31 december van het genoemde jaar. NOC*NSF ontleent de cijfers aan de opgaven van de bij haar aangesloten landelijke sportbonden. De relatieve aandelen per tak van sport zijn berekend door het ledental te delen door het totaal van de bij NOC*NSF aangesloten sporters (zie tabel 1). Ook voor deze tabel geldt dat voor 1970 geen en voor 1969 wél cijfers beschikbaar zijn.

Figuur 2: Relatief aandeel van het aantal sporters

Uit tabel 3 en de figuren 1 en 2 blijkt dat de jaren zeventig zijn te beschouwen als een 'aanloop' voor de explosieve groei van de sportorganisaties in de jaren zeventig (waarop alleen schaatsen een uitzondering vormde). In die twee decennia hadden de individuele en teamsporten een relatief stabiel aandeel. In de jaren tachtig zien we een vergroting van het aandeel van de individuele sporten, wat niet betekent dat alle teamsporten leden verliezen en alle individuele sporten leden winnen. Zo bleven volleybal en hockey belangrijke stijgers, ook in relatieve zin; bij de individuele sporten zette een daling in van gymnastiek en bleven paardesport, schaatsen en zwemmen vrijwel constant. In de jaren negentig vertonen sommige teamsporten absoluut gezien nog wel een lichte groei (voetbal), maar alleen basketbal en de overige teamsporten weten hun relatieve aandeel te behouden. Ook volleybal en hockey hebben de laatste jaren terrein prijs moeten geven. Het beeld bij de individuele sporten in de jaren negentig is divers: bij gymnastiek zet de daling van het ledental door, zwemmen blijft constant en de overige sporten stijgen.

Interessant in dit verband is de theorie van Van Bottenburg (1992, 19-23 en 1994). Volgens die theorie wordt de verklarende factor voor de groei van de sport in verenigingsverband niet gevormd door het onderscheid tussen individuele en team-

sporten. Op basis van de ledentalontwikkeling in de periode 1963-1990 concludeerde Van Bottenburg dat die verklarende factor wél gevormd wordt door beelden die samenhangen met de sociale status van sportbeoefenaren. Immers, sporten die geassocieerd worden met hogere sociale milieus hebben aan aantrekkingskracht gewonnen; hiertoe behoren zowel individuele (skiën bij voorbeeld) als teamsporten (hockey). Sporten die met lagere sociale milieus in verband worden gebracht, boetten aan populariteit in; ook hiertoe behoren zowel individuele (gymnastiek) als teamsporten (handbal). Wanneer de ontwikkelingen van de jaren negentig zouden doorzetten en het relatieve verlies van hockey niet conjunctureel maar structureel zou blijken, dan verdient deze theorie een aanpassing. In dat geval namelijk zouden de teamsporten onmiskenbaar – ongeacht hun sociale status – een factor vormen met een negatieve invloed op de groei van de sport in verenigingsverband.

5.3 Buiten verenigingsverband – Buiten de sportvereniging blijken vooral zwemmen, wandelen en wielrennen/fietsen populair: in 1990 werden deze sporten elk door ongeveer één op de vijf Nederlanders beoefend. Voor het overige worden buiten de vereniging vooral biljarten, schaatsen, tennis en zwemmen beoefend, elk door ongeveer 5% van de bevolking (Prinssen en Kropman, 1992, 64). De hoge graad van beoefening van deze sporten hangt samen met het feit dat volwassenen steeds vaker tot op gevorderde leeftijd doorgaan met sport en daarbij kiezen voor activiteiten die zich goed laten afstemmen op de leeftijdsfase (SCP 1992, 299-301). De genoemde sporten zijn alle individuele takken van sport: het ouder worden verdraagt zich dus niet met de beoefening van teamsporten, ook niet buiten de sportvereniging.

Betekent die voorkeur voor individuele sporten nu ook dat sport buiten de vereniging bij voorkeur alléén (dat wil zeggen: op eigen houtje) beoefend wordt? Daarvoor bestaan geen aanwijzingen: volgens Prinssen en Kropman (1992, 64-65) vindt sportbeoefening buiten de vereniging voor 75% samen met anderen en voor 25% alléén plaats. Die anderen zijn in 78% van de gevallen dezelfde personen. Met andere woorden: ook de sport buiten de vereniging vindt meestal plaats in een tamelijk vast

verband. In 58% van de gevallen variëren daarbij de tijden van sportbeoefening. Het niet gebonden zijn aan vaste tijden is volgens Prinssen en Kropman dan ook een van de wezenlijke kenmerken van het sporten buiten verenigingsverband. Ook Knulst (1992a, 6 en 1992b, 16) stelt dat niet het alléén sporten het typerende kenmerk is van zelfbediening in de sport; het typerende is het komen en gaan ‘wanneer het je het beste uitkomt’.

Van de sportbeoefening buiten verenigingsverband verdienen tot slot de zogeheten ‘fitness’- en ‘kosmetische sport’ bijzondere aandacht (Crum 1991, 30). Tot de eerste categorie behoren activiteiten als joggen, aerobics, fitness, steps en callanetics; het dominante motief is gezondheid. Tot de cosmetische sport worden onder andere body-building, body-shaping en body-styling gerekend; het motief is hier het modeluiterlijk, het gericht werken aan de zichtbare vorm van het lijf. Beide categorieën kunnen beschouwd worden als archetypische (cultuurpessimisten zouden zeggen: hedonistische of narcistische) vormen van individuele sportbeoefening. Immers, de sterke gerichtheid op het eigen lichaam kan makkelijk leiden tot een solitaire vorm van sportbeoefening. Deze sporten zijn ook vanuit een andere invalshoek interessant. De commerciële instellingen die deze sporten aanbieden komen in hoge mate tegemoet aan de behoefte aan zelfbediening: een lidmaatschap is vaak niet noodzakelijk, de tijden zijn flexibel en de omgang met anderen beperkt zich tot vluchtige contacten. De omvang van deze vorm van sportbeoefening wordt eerst sinds kort gemeten; de schatting bedraagt ongeveer 1,2 miljoen – meer of minder regelmatige – beoefenaren op jaarbasis (CBS 1992b, 8). Het is niet bekend of

deze vooral alléén of samen met anderen actief zijn.

5.4 *Conclusie* – Een verschuiving van team- naar individuele sporten vindt in verenigingsverband eerst sinds de jaren tachtig plaats. Voor zover het in de vereniging om de beoefening van wedstrijdsport gaat, impliceert die verschuiving géén toename van sportbeoefening op eigen houtje: volgens de gegeven definitie immers vereisen individuele wedstrijdsporten ten minste één en hooguit twee tegenstanders. Buiten verenigingsverband worden vrijwel alleen maar individuele takken van sport beoefend; in meerderheid is men ook hier samen met anderen actief.

6. Solidariteit en vrijwilligerswerk

De derde vooronderstelling luidt dat het aantal vrijwilligers in sportverenigingen afneemt. In dat verband is de derde betekenis van het begrip ‘individualisering’ relevant (de solidariteit). Volgens de een zou die in de hedendaagse samenleving tanende zijn, volgens de ander loopt het zo’n vaart niet en worden de betrekkingen tussen mensen niet losser, doch anders van karakter.

6.1 *Vrijwilligerswerk algemeen* – Een van de terreinen waarop de solidariteit tussen mensen zichtbaar wordt, is het vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk kan worden omschreven als ‘werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving’ (WVC 1991, 4). De ontwikkeling van het vrijwilligerswerk over een reeks van jaren wordt weergegeven in tabel 4.

Tabel 4: Onbetaald vrijwilligerswerk door de bevolking van 18 jaar en ouder (in percentages)

	1980	1986	1990	1991	1992	1993
Maatschappelijke organisaties	15	16	12	12	12	12
Cultuur	8	8	7	6	7	7
Sport	16	17	14	14	13	14

(CBS, 1994b, 89 en 1995b, 89)

Uit tabel 4 blijkt dat thans – vergeleken met 1986 – een kleiner deel van de bevolking vrijwilligerswerk in maatschappelijke organisaties verricht; vanaf 1990 lijkt die omvang zich te stabiliseren. Bezien over een periode van vier weken is gemiddeld 23,8% van de bevolking actief als vrijwilliger (CBS 1993, 4).

6.2 Vrijwilligerswerk in de sport – In de sport kunnen uiteenlopende activiteiten als vrijwilliger worden verricht: bestuurslid, trainer/coach, jeugdbegeleider, barbeheerder, technisch beheerder, chauffeur van een jeugdteam, lid van de redactie van het clubblad. Van de eerdergenoemde 23,8% van de bevolking is 6,2% als vrijwilliger in een sportvereniging actief. Alleen het vrijwilligerswerk bij een kerkelijke of levensbeschouwelijke organisatie levert een hogere participatie op (CBS 1992a, 11 en CBS 1993, 7). De onderstaande staat is een uitbreiding van tabel 4.

	1980	1986	1990	1991	1992	1993
Sport	16	17	14	14	13	14

Het vrijwilligerswerk in de sport vertoont hetzelfde beeld als dat in maatschappelijke organisaties: een afname na 1986 en een consolidatie vanaf 1990. Toch wordt dit beeld niet in elk onderzoek bevestigd: volgens een CBS-enquête onder bestuurders van sportverenigingen is het aantal vrijwilligers in de sport tussen 1987 en 1993 met 167.000 toegenomen tot 399.000. Daar staat weer tegenover dat de vrijwilliger in 1993 met 2,8 uren – gemeten gedurende één week in september – 0,3 uren minder aan de sportvereniging heeft besteed dan in 1990 (CBS 1992c, 26 en CBS 1995a, 12). Hoewel drie jaar te kort is om te spreken van een trend, zou dit gegeven een signaal kunnen zijn dat mensen minder lang als vrijwilliger in de sport actief zijn. Andere aanwijzingen hiervoor zijn er niet.⁶

6.3 Conclusie – De toetsing van de derde vooronderstelling levert een diffuus beeld op: de ene keer blijkt een geleidelijke vermindering, de andere keer een forse toename van het aantal vrijwilligers in de sport.

7. Sportvereniging als sociaal bolwerk

De laatste vooronderstelling luidt dat de sportvereniging – als resultante van de eerste drie vooronderstellingen – als sociaal bolwerk onder druk zou staan. Waar de vereniging zich vroeger kenmerkte door hechte banden tussen de leden, zou ze tegenwoordig steeds anoniemer worden. Mede door het wegvallen van die sociale cohesie zouden sportverenigingen in toenemende mate het loodje leggen. In deze paragraaf wordt die vooronderstelling onder de loep genomen. Dat gebeurt allereerst door de ontwikkeling van het aantal sportverenigingen te bezien; vervolgens zal gekeken worden welke veranderingen zich voordoen rondom het lidmaatschap van een sportvereniging. Met de toetsing van deze vooronderstelling is de tweede betekenis van het begrip ‘individualisering’ aan de orde (het losser worden van bindingen met instituties).

7.1 Aantal sportverenigingen – De ontwikkeling van het aantal sportverenigingen wordt in tabel 5 weergegeven voor een aantal categorieën van sporttakken.⁷

Tabel 5: Ontwikkeling van het aantal sportclubs

	1987	1990	1993
Veldvoetbal	3305	3270	3270
Overige veldsport	1585	1760	1730
Tennis	1615	1710	1810
Paardesport	1965	2100	2270
Zwemsport	950	1000	1090
Team-zaalsport	3665	3960	3880
Individuele zaalsport	3295	3590	3630
Vechtsport en fitness	1635	1910	2370
Hengelsport	1020	980	1050
Overige sport	5115	5320	7000
Totaal sportclubs	24150	25600	28150

(CBS 1992c, 35 en CBS 1995a, 18).

Bij deze tabel dienen twee zaken bedacht te worden. In de eerste plaats bevat de categorie ‘overige veld-

sport' zowel individuele (golf, atletiek) als team-sporten (cricket, hockey, honkbal en rugby). In de tweede plaats rekent het CBS ook commerciële sportscholen tot het begrip 'sportclub'. Op het totaal van de sportclubs vormen de commerciële sportscholen evenwel een minderheid. Dat betekent dat de groei van de sportclubs bij 'vechtsporten en fitness' en 'paardesport' ook effectief aan sportverenigingen toegeschreven kan worden (CBS 1992c, 8, 10 en CBS 1995a, 6, 18).

Uit tabel 5 blijkt dat het totaal aantal sportverenigingen toeneemt. In tegenstelling tot de individuele sporten vertonen de teamsporten geen groei van het aantal verenigingen.

7.2 *Aard lidmaatschap sportvereniging* – Zijn er aanwijzingen dat het lidmaatschap van een sportvereniging aan veranderingen onderhevig is? Voor de beantwoording van die vraag wordt allereerst gekeken naar de ontwikkeling van het gemiddeld aantal leden per sportvereniging (zie tabel 6).

Tabel 6: Ontwikkeling gemiddeld aantal leden per sportclub

	1987	1990	1993
Veldvoetbal	253	295	325
Overige veldsport	245	220	262
Tennis	417	406	451
Paardesport	68	91	82
Zwemsport	220	220	226
Team-zaalsport	92	100	112
Individuele zaalsport	178	191	174
Vechtsport en fitness	213	284	262
Hengelsport	380	452	473
Overige sport	125	91	112
Totaal sportclubs	187	194	204

(CBS 1992c, 35 en CBS 1995a, 6, 18)

Uit deze tabel blijkt dat het gemiddeld aantal leden per sportclub toeneemt; grosso modo worden sportclubs dus groter.⁸ Dit geldt in elk geval voor de

teamsporten; voor de individuele sporten ligt het beeld gedifferentieerd.

Bij de teamsporten kan de groei van verenigingen vorm krijgen door méér teams per vereniging, maar ook door méér leden per team. Die laatste tendens is bij voorbeeld in Rotterdam gesignaleerd (Hart en Hintzen 1991, viii). Grotere teams vinden hun oorsprong in veranderende opvattingen en verwachtingen ten aanzien van het lidmaatschap van een sportvereniging. Volgens Crum (1993, 207) stond vroeger de verplichting tegenover het team centraal: men moest op je kunnen rekenen. Nu wil men op eigen voorwaarden aan teamsport deelnemen. Het gevolg is dat een team soms uit een ruime pool bestaat (bij voetbal bij voorbeeld uit twintig leden), waaruit per wedstrijd een x-tal wordt geformeerd. Zoals een gezin verandert van een bevels- naar een onderhandelingshuishouden (zie ook Jakson en De Beer 1994), zo verandert een sportvereniging van een verplichtings- naar een onderhandelingsgemeenschap. Bij die onderhandelingen is de inzet: wie geeft de ene week acte de présence in het team, wie de andere?

Bij de senioren worden die onderhandelingen in toenemende mate gevoerd in afzonderlijke sociale systemen. Zo signaleert Van de Wetering (1992, 28) dat bij deze groep sprake is van een tendens naar een grotere verscheidenheid aan teams. Die teams bestaan vaak uit vrienden, kennissen, buurtgenoten, oud-selectiespelers of leden van dezelfde etnisch-culturele groep. Ze hebben een gemeenschappelijk referentiekader ten aanzien van de verantwoordelijkheid voor leiding, arbitrage en vervoer, evenals een gemeenschappelijke doelstelling en sportbeleving.

7.3 *Conclusie* – Staat de sportvereniging als sociaal bolwerk nu onder druk? Het antwoord op die vraag is niet eenduidig. Het totaal aantal sportverenigingen neemt nog steeds toe, behalve bij de teamsporten. Hoewel er slechts over een relatief korte periode gegevens beschikbaar zijn (zes jaar), zijn die gegevens niet van dien aard dat gevreesd zou moeten worden voor een grootschalige erosie van sportverenigingen bij teamsporten. Hoewel in die verenigingen nog geen sprake is van zelfbediening in de zin van 'komen en gaan naar eigen goeddunken', wordt het lidmaatschap wél minder verplichtend.

8. Algemene conclusies

Na de toetsing van de vier vooronderstellingen luidt de kernvraag: in hoeverre is enige vorm van cultuurpessimisme gerechtvaardigd met het oog op de collectiviteiten en de solidariteit in de sport?

8.1 *Collectiviteiten* – Collectiviteiten in de sport krijgen in de eerste plaats vorm in sportverenigingen. Die staan niet onder druk. Waar de moderne vrijetijdsbesteder volgens Knulst (1992b, 20) geen bindingen zou willen aangaan en waar vrouwenorganisaties en politieke partijen kampen met een daling van het ledental, neemt het aantal lidmaatschappen van sportverenigingen nog steeds toe. Mensen zoeken elkaar dus nog steeds op in een geformaliseerd collectief gebeuren als de sportvereniging. Ook bij de sportbeoefening zelf is er geen sprake van atomisering. Zelfs bij de individuele sporten – die in toenemende mate de boventoon voeren – ontmoet men in wedstrijdverband nog altijd één of twee tegenspelers.

Een en ander betekent niet dat de sportvereniging in het geheel geen sociale veranderingen zou doormaken. De binding van de leden met de club wordt minder verplichtend, waardoor de sportvereniging bij teamsporten verandert in een onderhandelingscultuur. De vraag of een dergelijke ontwikkeling aanleiding is voor cultuurpessimisme, is een normatieve kwestie en dus ieders eigen beoordeling. De calculerende burger – zo die al bestaat – knaagt in elk geval niet aan de wortels van de sportvereniging. Die kan de commerciële instellingen op de sportmarkt nog ruimschoots het hoofd bieden. De organisatorische infrastructuur van de sport schudt daarmee (nog) niet op haar grondvesten.

Collectiviteiten in de sport manifesteren zich niet alleen in, maar ook buiten de sportvereniging. Ook bij sportbeoefening buiten de vereniging vindt namelijk groepsvorming plaats: in meerderheid sporten mensen ook dan samen met anderen. Deze groepsvorming is uiteraard minder geformaliseerd dan die binnen een sportvereniging. De extra 'vrijheidsgraden' buiten de vereniging blijken vooral te liggen in de mogelijkheid om zelf het tijdstip van sportbeoefening te bepalen.

8.2 *Solidariteit* – Solidariteit in de sport krijgt vooral

vorm in het vrijwilligerswerk. Met betrekking tot dat vrijwilligerswerk is het beeld niet eenduidig. De ene keer neemt het aantal vrijwilligers in de sport toe, de andere keer af. Verder is er ook nog een signaal dat mensen gedurende de laatste drie jaren, minder tijd aan het vrijwilligerswerk hebben besteed. Kortom: een diffuus beeld dat niet direct tot cultuurpessimisme danwel -optimisme zal stemmen.

9. Overwegingen voor beleid

De vraag is welke beleidsconsequenties aan deze conclusies verbonden kunnen worden. Voor de actoren-driehoek (1) sportorganisaties (verenigingen en bonden), (2) (lokale) overheden en (3) commerciële instellingen zal deze vraag worden beantwoord voor de eerste twee partijen.

9.1 *Sportorganisaties (verenigingen en bonden)* – Van oudsher zijn sportorganisaties georganiseerd rondom de wedstrijd sport. Centraal hierin staat het competitie-element: wedstrijd sport levert een winnaar en een verliezer. Een van de belangrijkste kenmerken van de wedstrijd sport is het systeem van on dubbelzinnige regels. Die bepalen wanneer een wedstrijd gewonnen of verloren wordt, welke middelen gebruikt mogen worden en binnen welke ruimte en tijd een wedstrijd zich afspeelt (Crum 1991, 13). Dat regelsysteem is de historische grondslag van de wedstrijd sport en hoeft beslist niet overboord gegooid te worden. Toch komt dat systeem niet tegemoet aan de hedendaagse behoefte aan zelfbediening (het komen en gaan wanneer het je het beste uitkomt). Sportbonden die kampen met een ledenverlies (hiertoe behoren bonden van veel team maar ook van individuele sporten) zouden dan ook kunnen voorzien in een aanvullend vrijetijdsaanbod, dat wél aan de behoefte aan zelfbediening beantwoordt. Zo heeft Rijpma (1992, 7) op de mogelijkheid gewezen om – naast de gebruikelijke – kortduurende competities te organiseren. Die zouden ook open moeten staan voor niet-leden: waarom niet een keer de buurman gevraagd als een team een speler te kort komt? Hoewel ook andere factoren aan ledenverlies bijdragen (spelverruwing, discriminatie) zouden sportbonden uit de groei van de vrijwillige organisaties lering kunnen trekken voor nieuwe the-

ma's. Bij deze organisaties wordt de participatie van de leden gekenmerkt door kortstondige activiteiten (SCP 1994, 585).

Voor hun toekomststrategie wordt sportverenigingen wel eens de keuze voorgesteld tussen 'geleide differentiatie' en 'geleide specificatie' (Beckers en Serail 1991, 28-29). De aanhangers van de eerste strategie staan 'verzakelijking' voor: beter management, actieve verwerving van sponsormiddelen, goede PR en een goede promotie. In de andere strategie versterken de sportverenigingen hun eigen karakter door vergroting van de interne verenigingsdemocratie en het benadrukken van de eigen identiteit; de sportvereniging onderscheidt zich dan door traditionele waarden als zelfwerkzaamheid, vrijwilligheid en solidariteit. Hoewel de resultaten van de toetsing van de vooronderstellingen niet exclusief steun bieden aan een van beide strategieën, kunnen vraagtekens geplaatst worden bij de continuïteit van de op de leest van vrijwilligheid geschoeide sportvereniging. Er zijn namelijk diverse maatschappelijke ontwikkelingen die de druk op het vrijwilligerskader vergroten.

Die druk wordt in de eerste plaats gevormd door de maatschappelijke en politieke verwachting dat sportverenigingen bijdragen aan de opvang en integratie van doelgroepen zoals gehandicapten, allochtonen en asielzoekers. Veel verenigingen kampen bovendien met een aanzienlijke administratieve lastendruk, mede veroorzaakt door de complexiteit van sommige wet- en regelgeving (zoals de Algemene Wet Milieubeheer). Verder hevelen veel gemeenten in het kader van een privatiseringsbeleid taken en verantwoordelijkheden over naar de sportvereniging. Die wordt daardoor belast met het beheer en onderhoud van de sportaccommodatie, maar in toenemende mate ook met de bestuurlijke en financiële zeggenschap erover. Ook kan gewezen worden op de sluipende entree van de zogeheten '7 x 24-uurs-economie' in onze samenleving. Volgens Beckers (Beckers et al., 1994) heeft die een radicale verandering van het sociale leven tot gevolg: de week als temporeel referentiekader houdt op te bestaan. Een collectief rustpunt zoals het weekend zal verdwijnen; veel takken van sport zijn nu juist rondom dat weekend georganiseerd. Bovendien neemt de beoefening van veel sporten inclusief voorbereiding en vervoer een aantal aaneengesloten uren in

beslag. Vooral de vrijwilligers die ook nog eens een keer actief zijn in het arbeidsproces, zullen die aaneengesloten uren moeilijker of niet meer kunnen vrijmaken. Het merendeel van de vrijwilligersactiviteiten in de sport wordt juist verricht door het werkende deel van onze bevolking (CBS 1993, 26).

Veel van de genoemde ontwikkelingen stellen – welhaast paradoxaal – professionele eisen aan de deskundigheid en vaardigheden van het vrijwillig kader van een sportvereniging. Om bij voorbeeld een privatiseringsoperatie voor een vereniging tot een goed einde te brengen, is financiële deskundigheid en onderhandelingsvaardigheid van sportbestuurders vereist (Stoppelenburg en Esser 1991, 65). Dit geldt ook voor de veel voorkomende praktijk dat gemeenten sportvelden – soms gelegen op aantrekkelijke locaties voor woningbouw of bedrijfshuisvesting – opheffen en verplaatsen naar de periferie (Research voor Beleid 1992, 29). In al deze gevallen dienen de vrijwillige bestuurders van sportverenigingen volwaardig tegenspel te kunnen bieden aan de professionals die gemeenten op de been brengen.

9.2 Overheden – Beleidsmatig en financieel is voor gemeenten vooral de infrastructuur van sportaccommodaties van belang. Eerder is vastgesteld dat de teamsporten de laatste jaren aan relatieve populariteit inboeten ten gunste van de individuele sporten. Deze verschuiving leidt niet noodzakelijkerwijs tot een verminderde behoefte aan sportvoorzieningen voor teamsporten. Immers, bij een toename van de omvang van de bevolking neemt het aantal beoefenaren van een aantal grote teamsporten in absolute aantallen ook toe (zie tabel 3). Bij een voortgaande bevolkingsgroei zijn grootschalige verschuivingen in het voorzieningenbestand voorlopig dus niet aan de orde.

In het licht van de hiervoor geschetste ontwikkelingen is er alles voor te zeggen dat overheden en in het bijzonder gemeenten, een op ondersteuning gericht beleid voeren. Dat heeft tot doel om het draagvlak voor vrijwilligheid bij sportverenigingen in stand te houden. Die ondersteuning kan vorm krijgen door de deskundigheid van vrijwilligers te bevorderen. Daartoe kunnen gemeenten cursussen en opleidingen voor vrijwilligers organiseren, al dan niet in samenwerking met de sportbonden. Ook kunnen zij sportverenigingen 'sec' instandhouden, bij

voorbeeld door subsidies of gunstige ruimtelijke voorwaarden.

9.3 *Tot slot* – Aan de keuze voor een van deze opties gaat een klassieke discussie vooraf: moeten overheidsingrijpen en vrijwilligerswerk elkaar wederzijds stimuleren of is er juist sprake van een onverenigbaarheid van beide (Adriaansens en Zijdeveld 1981, 52)? Een gemeente die deze discussie voert dient te bedenken dat een investering in het vrijwilligerswerk in de sport, géén investering betekent in geatomiseerde individuen of op grote schaal eroderende sportverenigingen.

Noten

1. Dit cijfer is ontleend aan een opgave van de nationale sportkoepelorganisatie NOC*NSF. Het NOC*NSF registreert het aantal sporters van de bij haar aangesloten leden, c.q. de nationale sportbonden.
2. De registratie van NOC*NSF begon in 1963 en vond in de beginperiode één maal in de drie jaren plaats; vandaar dat 1969 in de tabel als referentiejaar voorkomt en niet 1970.
3. In dit onderzoek wordt iemand als 'sporter' beschouwd als zij/hij buiten de vakanties om 12 keer of meer vrijwillig een sportieve activiteit heeft beoefend.
4. De cijfers zijn geregistreerd op 31 december van het genoemde jaar.
5. Bij deze cijfers dient bedacht te worden dat zich bij korfbal, gymnastiek en paardesport in de jaren tussen 1990 en 1994 fusies hebben voorgedaan tussen landelijke sportbonden in de genoemde takken van sport.
6. Ook bij Prinssen en Kropman (1992, 69) worden die aanwijzingen niet aangetroffen. Wel vonden zij dat vrouwen minder lang een vrijwillige functie bij een sportvereniging bekleden dan mannen.
7. Via het CBS zijn geen cijfers van het aantal sportverenigingen beschikbaar over de jaren vóór 1987. Het NOC*NSF registreert eerst sinds 1990 het aantal sportverenigingen.
8. Bedacht dient te worden dat deze toename voor een belangrijk deel veroorzaakt is door –van gemeentewege gestimuleerde – fusies tussen verenigingen.

Literatuur

- Adriaansens, A.P.M., en A.C. Zijdeveld, 1981, *Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat*. Deventer.
- Beckers, Th., en S. Serail, 1991, *Nieuwe verhoudingen in de sport: De toekomst van het nationaal sportbeleid in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen*. Vakgroep Vrijtijdswetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant en IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
- Beckers, Th., M. van den Heuvel en S. Raaijmakers, 1994, *Een flexibele tijdsordening en de gevolgen voor de amateursport: Een eerste verkenning*. Vakgroep Vrijtijdswetenschappen, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
- Bottenburg, M. van, 1992, 'Individualisering en de populariteitsontwikkeling van georganiseerde sporten'. In: *Spel en Sport* 1992/3, pp. 17-23, Amsterdam.
- Bottenburg, M. van, 1994, *Verborgene competitie: Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam.
- Bussemaker, J., 1993, *Betwiste zelfstandigheid: Individualisering, sekse en verzorgingsstaat*, Amsterdam.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1992a, 'Vrijwilligerswerk en betaald werk: een duurzaam huwelijk?' *Sociaal-Culturele Berichten* 1992-10, Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1992b, 'Ontwikkelingen in sportdeelname'. *Sociaal-Culturele Berichten* 1992-16, Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1992c, *Sportclubs en sportscholen* 1990. CBS-publikaties, 's-Gravenhage.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1992d, *Zwembaden en sportaccommodaties* 1991. CBS-publikaties, 's-Gravenhage.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1993, *Deelname en tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk*. *Sociaal-Culturele Berichten* 1993-13, Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1994, *Statistisch Jaarboek 1994* CBS-publikaties, 's-Gravenhage.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1995a, *Sportclubs en sportscholen* 1993. *Sociaal-Culturele Berichten* 1995-6, Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 1995b, *Statistisch Jaarboek 1995*. CBS-publikaties, 's-Gravenhage.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (z.j.), Sector Bevolking, hoofdafdeling Bevolkingsstatistiek. *Bevolking van Nederland op 1 januari*.
- Crum, B.J., 1991, *Over versporting van de samenleving: Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk.
- Crum, B.J., 1993, Postmoderne waardenoriëntatie, versporting van de samenleving en interne differentiatie van sport. In: A.E. Bronner, P. Ester, P.S.H. Leeftang, A.J. Olivier, W.F. van Raaij en B. Wierenga (red.), *Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek*. Jaarboek '93-94 van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers, pp. 203-216. Haarlem.
- Ester, P., en L. Halman, 1995, *De cultuur van de verzorgingsstaat: Een sociologisch onderzoek naar waardenoriëntaties in Nederland*. Tilburg.
- Giesen, P., 1995, 'Huwelijk en gezin tellen nog volop mee'. *De Volkskrant* 30-8-1995.
- Hart, M.C., en J.C.M.G. Hintzen, 1991, *Marktonderzoek Voetbal Rotterdam: Een onderzoek onder verenigingen, ex-leden en scholen*. Dienstencentrum voor Toerisme en Verkeer. Breda.
- Jakson, J., en P. de Beer, 1994, 'Individualisering schrijdt voort'. *NRC Handelsblad*, Opiniepagina, 5-11-1994.
- Jansweijer, R.M.A., 1987, *Private leefvormen, publieke gevolgen: Naar een overheidsbeleid met betrekking tot individualisering*. Wetenschappelijke Raad voor het Rege-

- ringsbeleid. Voorstudies en achtergronden. 's-Gravenhage.
- Knulst, W.P., 1992a, 'De omnivore mens'. In: *Spel en Sport* 1992/3, pp. 5-6, Amsterdam.
- Knulst, W.P., 1992b, 'Hoeveel tijd resteert er nog voor sport?' In: *Spel en Sport* 1992/4, pp. 14-20, Amsterdam.
- Latten, J., juli 1995, 'Liever samen dan alleen'. In: *Index: Feiten en cijfers over onze samenleving*, Centraal Bureau voor de Statistiek, jaargang 2, nummer 3.
- Nederlandse Sport Federatie, 1991, 'Sporters in cijfers': *Ledentalontwikkeling van NSF-lidorganisaties 1963-1989*. Arnhem.
- NOC*NSF (z.j.). *Ledentallen en aantallen sportverenigingen* (over meerdere jaren), Arnhem.
- Prinssen, J., en J. Kropman, 1992, *Sportdeelname in Nederland: Continuïteit en veranderingen in de deelname tussen 1978 en 1990*, Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.
- Research voor Beleid, 1992, *Herstructurering van sportaccommodaties bij gemeenten en mogelijke gevolgen voor de sportbeoefening* (samenvatting). In opdracht van het ministerie van WVC, Rijswijk.
- Rijpma, S., 1992, 'Individualisering, sport en lokale overheid'. In: *Spel en Sport* 1992/3, pp. 7-13, Amsterdam.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, 1992, *Sociaal en Cultureel Rapport 1992*, Rijswijk.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, 1994, *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*, Rijswijk.
- Stoppelenburg, P.A., en R.H. Esser, 1991, *Effecten van privatisering voor de sportvereniging*. IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
- Vanreusel, B., 1992, *Bedenkingen bij de geïndividualiseerde sportbeoefenaar*. In: *Spel en Sport* 1992/3, pp. 2-4. Amsterdam.
- Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Ministerie van, 1991, *Onbetaalbaar werk*, Rijswijk.
- Wetering, H. van de, 1992, 'Met 1 miljoen bergopwaarts naar 2000'. In: *Spel en Sport* 1992/3, pp. 27-32, Amsterdam.
- Zijderveld, A.C., 1983, *De culturele factor; een cultuursociologische wegwijzer*, 's-Gravenhage.